

Отримано: 12 листопада 2018 р.

Прорецензовано: 13 листопада 2018 р.

Прийнято до друку: 14 листопада 2018 р.

e-mail: lena4716@gmail.com

DOI: 10.25264/2415-7384-2018-7-14-18

Дзюбенко О. А. Особливості адаптації першокласників до навчальної діяльності в умовах впровадження концепції нової української школи. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»* : збірник наукових праць. Острого : Вид-во НаУОА, листопад 2018. № 7. С. 14–18.

УДК 373.3.016(477)

JEL-класифікація: H8

Дзюбенко Олена Анатоліївна,*кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки НПУ імені М. П. Драгоманова*

ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ПЕРШОКЛАСНИКІВ ДО НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВПРОВАДЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

У статті подані результати теоретико-емпіричного дослідження особливостей адаптації першокласників до навчальної діяльності в умовах впровадження Концепції Нової української школи. Особливості адаптації висвітлені в інтеграції показників емоційного, поведінкового, когнітивного та навчально-мотиваційного її компонентів. Перевірена гіпотеза про те, що сучасні освітні умови сприяють прискоренню адаптації учнів до школи та формують у них позитивне ставлення до навчальної діяльності. Результати дослідження засвідчили, що особистісно-орієнтована модель освіти більшою мірою сприяє адаптованості учнів та позитивно впливає на їхній емоційний стан, енергетичний баланс, ставлення до школи, комунікативну активність, здатність до рефлексії. Підкреслена необхідність більш глибокого, масштабного вивчення зазначеної проблеми, застосування лонгітюдного методу, що дозволить ширше дослідити особливості впливу засад Нової української школи на розвиток адаптаційного, навчального та особистісного потенціалу кожного учня.

Ключові слова: шкільна адаптація, адаптованість, дезадаптація, Нова українська школа (НУШ), першокласник, особистість.

Olena Dziubenko,*PhD in Psychology, assistance Professor of the Department of Psychology and Pedagogy,
National Pedagogical Dragomanov University*

PECULIARITIES OF FIRST GRADES' ADAPTATION TO EDUCATIONAL ACTIVITIES UNDER THE NEW UKRAINIAN SCHOOL CONCEPT IMPLEMENTATION

The results of the theoretical empirical research of the peculiarities of first grades' adaptation under the New Ukrainian School (NUS) concept implementation are presented in this article. The peculiarities of adaptation are shown in the integration of emotional, behavioral, cognitive and educational-motivational indicators of its components. The hypothesis that modern educational conditions contribute to acceleration of pupils' school adaptation and develop positive attitude to educational activities has been verified. The results of the research have proved that mostly individually oriented model of education contributes to pupils' adaptation, has a positive influence on their emotional state, energy balance, attitude to school, communicative participation, capacity of reflection. The importance of deeper and more extensive study of this problem is highlighted; the implementation of a longitudinal method will let study the impact of the New Ukrainian School conceptual principles on the development of adaptational, educational and personal potential of every student more extensively.

Key words: school adaptation, adaptability, deadaptation, New Ukrainian School (NUS), first grades, personality.

Постановка проблеми. Вступ дитини до школи супроводжується її адаптацією до нової соціальної ситуації, а її успішність обумовлена низкою чинників як особистісного, так і навчального характеру. Створення сприятливих умов для адаптації в процесі навчальної діяльності прискорює не лише пристосованість першокласників до школи, але й запобігає виникненню феномену шкільної дезадаптації, який, як відзначають психологи-практики, краще попередити, ніж корегувати. Варто відзначити, що Концепція Нової української школи (далі – НУШ) побудована на засадах педагогіки партнерства та передбачає врахування вікових й індивідуальних особливостей дитини, підтримку її психічного, інтелектуального, творчого потенціалу, позитивне ставлення та повагу до її особистості, а саме ці складові є основою у психолого-педагогічному супроводі процесу адаптації першокласників, попередженні їх шкільної дезадаптації. Отже, можна припустити, що сучасні освітні умови сприяють прискоренню адаптації учнів до школи та формують у них позитивне ставлення до навчальної діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття «шкільна адаптація» використовують для висвітлення проблем та труднощів, що виникають в учнів під час вступу до школи та під час їхнього переходу з одного ступеня навчання на інший. Поняття «адаптація учнів до навчання» ми трактуємо як самодетермінований процес розвитку адаптативних можливостей учнів, який містить когнітивний, емоційний, поведінковий та навчально-мотиваційний компоненти [2].

Початкова школа – важливий етап у житті школярів, оскільки саме у цей період відбувається перебудова свідомості дитини, її емоційної сфери, соціальна та психологічна адаптація до умов навчання [4]. Вступ до школи – переломний момент у житті дитини, пов'язаний з новим типом стосунків та переходом від ігрової до навчальної діяльності як провідної. Це – кризовий період у житті дитини, оскільки змінюється все: обов'язки, оточення, режим життєдіяльності, і їй необхідно адаптуватися до нових умов існування [6].

Ускладнюють процес адаптації першокласників чинники різного роду. Аналіз психолого-педагогічної літератури [1; 2; 3; 6; 7] дозволив їх розподілити на кілька груп. Перша – фізіологічні чинники: соматична ослабленість дитини; нейродинамічні розлади, пов'язані з психомоторною загальмованістю, з емоційною нестійкістю; функціональні дефекти периферійних органів мовлення; легкі когнітивні розлади. Група індивідуально-особистісних чинників: неадекватність самооцінки; мотиваційна незрілість; особистісні якості (агресивність, тривожність); функціональна неготовність дитини до навчання у школі; недостатній рівень розвитку адаптаційних механізмів; труднощі зі встановленням позиції у групі однолітків; проблеми у спілкуванні з дорослими. Група соціально-психологічних чинників поділена нами на сімейні та навчальні. Сімейні: негативний виховний вплив сім'ї; відсутність підтримки батьків у період адаптації до школи; соціально-педагогічна занедбаність; тривала психічна депривація; «неправильні» методи виховання у сім'ї; завищені вимоги до дитини; низький освітній рівень батьків; конфліктні ситуації; неповна сім'я тощо. Навчальні: не правильний педагогічний підхід вчителя, його методика навчання; авторитарний підхід до дитини; несприятлива атмосфера в класі; не раціональна організація навчальних занять і режиму дня; завищені навчальні вимоги; не справедливе оцінювання з боку вчителя тощо. Всі зазначені чинники не тільки ускладнюють процес шкільної адаптації учнів, але і можуть призвести до їх дезадаптації.

Оскільки адаптаційні порушення зазвичай мають несприятливу динаміку, то виникає необхідність у психолого-педагогічному супроводі процесу адаптації першокласників до нової соціальної ситуації. Варто зазначити, що зміни в освітньому процесі передбачені Концепцією Нової української школи можуть, принаймні частково, нівелювати чинники, що призводять до труднощів в адаптаційному процесі першокласників. Адже нею передбачено, що сучасний школяр буде навчатися і розвиватися на засадах педагогіки партнерства. Спілкування, взаємодія та співпраця між вчителем, учнем і батьками, повага до дитини, орієнтація на її особистість, доброзичливе, позитивне до неї ставлення, відсутність оціночного ранжування учнів, співпраця, товариськість, врахування вікових особливостей фізичного, психічного і розумового розвитку дітей, відсутність дискримінації, упередженості та насилля, вирішення педагогічних задач в атмосфері психологічного комфорту та підтримки – сприятиме успішній адаптації першокласників до школи, їх соціалізації та розкриттю потенціалу кожної дитини [5]. Наскільки умови сучасної школи сприяють адаптованості першокласників до навчання, нами було з'ясовано в ході емпіричного дослідження.

Мета статті: висвітлити результати теоретико-емпіричного дослідження особливостей адаптації першокласників до навчальної діяльності в умовах впровадження Концепції Нової української школи.

Методи дослідження. Підбір діагностичного інструментарію зумовлений розумінням того, що адаптація до навчання обумовлена інтеграцією її структурних компонентів (когнітивного, емоційного, поведінкового, навчально-мотиваційного). Когнітивний компонент був досліджений за методикою «Самооцінка рівня онтогенетичної рефлексії» (В. Козлов, Г. Мануйлов, М. Фетіскін). Її вибір зумовлений тим, що рівень рефлексії свідчить про здатність дитини аналізувати життєву ситуацію, дії та вчинки людей, що нас оточують. Вивчаючи сформованість емоційного компонента, ми застосували методику «Будиночки» О. Орехової. Вона дозволяє визначити енергетичний баланс організму, ставлення дітей до школи та особливості їх емоційних переживань. На вивчення поведінкового компонента адаптації була спрямована методика «Експертна оцінка адаптованості дитини до школи» (О. Чіркова, О. Соколова, О. Сорокіна) за такими критеріями як: «Засвоєння шкільних норм поведінки», «Успішність соціальних контактів». У дослідженні навчально-мотиваційного компонента було використано методику «Вивчення шкільної мотивації учнів до навчання у школі» (Н. Лусканова).

Виклад основного матеріалу. З метою вивчення особливостей адаптації першокласників до школи в умовах НУШ за 2 місяці після початку їхнього навчання нами було реалізовано емпіричне дослідження, яке передбачало здійснення порівняльного аналізу результатів адаптованості учнів, які почали навчання до (25 учнів, контрольна група) та після (25 учнів, експериментальна група) впровадження Концепції Нової української школи. В основі припущення, що сучасні освітні умови сприяють прискоренню адаптації учнів до школи та формують у них позитивне ставлення до навчальної діяльності.

Результати дослідження когнітивного компонента адаптації першокласників подано у таблиці 1.

Таблиця 1

Особливості розвитку рефлексії першокласників до та після впровадження Концепції НУШ

Рефлексія	Контрольна група	Експериментальна група
Рефлексія із знаком «+»	52%	64%
Відсутність рефлексії	32%	28%
Рефлексія із знаком «-»	16%	8%

Як засвідчено у таблиці 1, рефлексія із знаком «+» притаманна 52% досліджуваних контрольної групи та 64% – експериментальної. Нові умови навчання більшою мірою позитивно позначилися на здатності учнів аналізувати власні вчинки та вчинки оточуючих. Відсутність рефлексії була зафіксована у 32% учнів контрольної групи та 28% – експериментальної, це проявляється у невмінні аналізувати ситуацію, приймати зважені рішення, робити висновки. Негативні показники рефлексії свідчать про надмірну обережність, невпевненість, поступливість, залежність від думок оточення, страх перед труднощами, що більше притаманно учням попереднього навчального року (16%), ніж тим, хто вступив у нову школу (8%).

Досліджуючи емоційний компонент, ми встановили, що достатній рівень енергетичного балансу, гарну працездатність більше демонструють учні експериментальної групи (40%), ніж контрольної (28%). Частковий рівень енергобалансу, при якому спостерігаються психосоматичні прояви, знижена працездатність, напруження нервової системи виявлено у 48% контрольної групи та 60% учнів експериментальної. Однак найбільш виразно відмінності в показниках енергетичного балансу спостерігаються саме у проявах недостатнього рівня в третини дітей контрольної групи (36%) і 12% експериментальної. Учні контрольної групи частіше хворіли в період адаптації, мали знижений енергобаланс, низьку працездатність, негативний настрій, відсутність бажання відвідувати школу, оскільки «у ній примушують сидіти на уроках і вчитися». Сучасні умови навчання сприяють успішній адаптації учнів до школи, що позначається на їхньому достатньому рівні енергетичного балансу, працездатності, активності та бадьорості.

Подібні результати виявлено й за проявами ставлення дітей до школи: позитивне ставлення притаманно 28% учнів контрольної групи та 40% експериментальної. Амбівалентне ставлення було виявлено у 52% і 48% дітей відповідно. Однак негативне ставлення до шкільного навчання було більш характерне для дітей, які вступили до школи до впровадження Концепції НУШ (32%), що на 12% більше, ніж після вступу її у силу. Отже, діти експериментальної групи мають більш виражене позитивне ставлення до навчання у школі.

Емоційний стан у нормі, переважно позитивний настрій на уроках, у взаєминах з однолітками і педагогом, встановлено у 44% контрольної групи і 52% експериментальної. Проте, негативні емоції більшою мірою були притаманні учням, які вступили до школи до впровадження Концепції НУШ. Серед них 36% учнів (що на 28% більше ніж серед учнів нової школи), прийшовши до школи, мали негативні емоції, поганий настрій, хвилювалися через спілкування із вчителем, негативно ставилися до більшості однокласників. Загальний рівень сформованості емоційного компонента адаптованості першокласників подано у таблиці 2.

Таблиця 2

Рівень сформованості емоційного компонента адаптації першокласників до та після впровадження концепції НУШ

Рівень емоційної адаптованості	Контрольна група	Експериментальна група
Високий рівень	28%	40%
Середній рівень	44%	52%
Низький рівень	28%	8%

За узагальненими показниками емоційного компонента адаптації (таблиця 2) було встановлено, що переважна більшість учнів контрольної та експериментальної груп мають середній рівень емоційної адаптованості (44% і 52% відповідно). У більшості досліджуваних виявлений недостатній енергетичний баланс, амбівалентне ставлення до навчання, посередній емоційний стан, пов'язаний із навчанням у школі. Високий рівень здебільшого властивий учням нової школи (40%). Саме у цих першокласників було оптимальне самопочуття у період адаптації, гарна працездатність, позитивний настрій та активність у навчанні. Значна частина учнів контрольної групи мали низький рівень емоційної адаптованості (28%), що на 20% більше, в порівнянні з експериментальною (8%).

Кількісні показники сформованості поведінкового компонента адаптації подано у таблиці 3.

Таблиця 3

Рівень сформованості поведінкового компонента адаптації першокласників до та після впровадження концепції НУШ

Рівень поведінкової адаптованості	Контрольна група	Експериментальна група
Високий рівень	24%	36%
Середній рівень	48%	52%
Низький рівень	28%	12%

Серед учнів експериментальної групи 36% притаманний високий рівень сформованості поведінкового компонента адаптації, 52% – середній, а 12% – низький (таблиця 3). Водночас у 24% учнів контрольної групи домінує високий рівень, у 48% – середній, а у 28% – низький. Високий рівень характеризує першокласників як учнів з підвищеною навчальною активністю. Вони успішно та з радістю виконують завдання, поставлені вчителем. У ставленні до нього проявляють товариськість, відкрито з ним спілкуються, цінують гарну думку вчителя про себе. Під час перерви, вони охоче беруть участь в рухливих колективних іграх, легко контактують з однокласниками. Їхня поведінка спокійна, врівноважена, вони часто посміхаються і мають переважно позитивний настрій. Учні середнього рівня поведінкової адаптованості проявляють періодичну навчальну активність, вони не часто прагнуть відповідати на питання вчителя, хоча правильну відповідь знають. Вони старанно виконують його вимоги, але за допомогою звертаються частіше до однокласників, причому до тих, з ким товаришують найбільше. Можуть відволікатися на сторонні заняття, у виконанні завдань роблять поодинокі помилки, проте в навчальному процесі зацікавлені. Під час перерви вони періодично активні, сфера їхнього спілкування обмежена кількома однокласниками. Низький рівень поведінкової адаптованості характеризується навчальною пасивністю учнів, частковим виконанням завдань, зосередженістю на власних справах. Ці діти можуть заважати іншим, кричати, бігати, не звертаючи увагу на попередження. Інший поведінковий патерн – замкнутість, ізольованість, негативізм, конфліктність щодо однокласників та вчителя. Отже, серед учнів нової школи на 12% більше тих, хто має високий рівень поведінкової адаптованості і на 16% менше тих, у кого він низький.

Результати дослідження навчально-мотиваційного компонента адаптації учнів до школи подано у таблиці 4.

Таблиця 4

Рівень сформованості навчально-мотиваційного компонента адаптації першокласників до та після впровадження концепції НУШ

Рівень навчально-мотиваційної адаптованості	Контрольна група	Експериментальна група
Високий рівень	16%	32%
Середній рівень	28%	36%
Зовнішня мотивація	20%	12%
Низький рівень	20%	12%
Шкільна дезадаптація	16%	8%

Як засвідчують результати дослідження подані у таблиці 4, більшість учнів обох груп мають середній рівень шкільної мотивації (28% у контрольній та 36% в експериментальній). Високий рівень шкільної мотивації виявлено здебільшого в учнів нової школи (32%), що на 16% більше, ніж у дітей, які почали навчання до впровадження Концепції НУШ (16%). Саме у цих дітей найбільше виражені пізнавальні мотиви у навчанні. Решта рівнів мотиваційного компонента адаптації – зовнішня мотивація, низька шкільна мотивація, дезадаптація переважали саме в учні контрольної групи (на 8% більше за кожним із рівнів). Це свідчить про те, що вони мали нижчі показники мотивації до навчання, негативне ставлення до школи.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Порівняльний аналіз особливостей адаптації першокласників до та після впровадження Концепції Нової української школи засвідчив, що переважна більшість всіх учнів, незалежно від періоду вступу до школи, мали середній рівень адаптованості за всіма його компонентами. Однак варто відзначити, що серед дітей нової школи була менша кількість із низьким рівнем адаптованості, а більша – із високим. Це свідчить про те, що в цілому, досвід впровадження Концепції Нової української школи сприяє успішній адаптації першокласників до навчальної діяльності. Сучасні умови навчання мають позитивне відображення на емоційному стані учнів, їхньому енергетичному балансі, працездатності, позитивному ставленні до школи, комунікативній активності, пізнавальній мотивації та рефлексії. Однак умови НУШ не вирішили всіх труднощів у процесі адаптації дітей до школи. Хоч і менше, ніж попереднього року, але залишилися діти, яким важко прийняти шкільні умови навчання. Дослідження причин цієї проблеми вважаємо перспективним для сучасної психолого-

педагогічної науки. Крім того, з метою більш глибокого вивчення проблеми, необхідно розширити межі дослідження. Це дозволить з'ясувати те, як вдосконалення засад Концепції на практиці позначається на розвитку адаптаційного потенціалу учнів.

Література:

1. Адаптація дітей у 1, 5, 10 класах / Упоряд. Т. Червона. Київ : Шкільний світ, 2008. 128 с.
Дзюбенко О. А. Психологічні особливості адаптації молодших підлітків до навчання в основній школі : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2013. 209 с.
2. Колесова Г. Діагностика адаптації першокласників : Методичне забезпечення. *Психолог*. 2010. № 23–24 (407–408). С. 3–18.
3. Марінушкіна О. С., Замазій Ю. О. Адаптація учнів до шкільного навчання. 1–10 класи. Харків : Ранок, 2011. 192 с.
4. Нова українська школа: порадник для вчителя / [під заг. ред. Н. М. Бібік]. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
5. Свінціцька М. І. Технологія соціально-педагогічної роботи з дезадаптованими першокласниками. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. № 4 (29). С. 52–57.
6. Щербакова О. О. Внутрішньосімейні взаємини як фактор шкільної адаптації академічно здібних дітей. *Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. 2015. Вип. 27. С. 676–689.